

Оксана ЄРЕМЕНКО

«НАЙРАДИКАЛЬНІША» БАЛАДА МИКОЛИ КОСТОМАРОВА У РЕЦЕПЦІЇ ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

У статті з'ясовано, якою постає у критичній рецепції літературознавця Г. Нудьги балада «Пан Шульпіка» М. Костомарова. Автор статті спробувала відповісти на запитання: чому критик назвав означену баладу «рідкісним», «найрадикальнішим» твором доби раннього українського романтизму?

Ключові слова: балада, романтизм, фольклор, народна пісня.

© О. ЄРЕМЕНКО, 2013

Нестаріючий баладний жанр проходив тривалий і складний шлях еволюції, переживав періоди злетів і падінь. Балада була емблематичним жанром доби романтизму, своєю «формою часу», що задовольняла найвибагливіші запити читачів, а в добу реалізму, відійшовши на другий план, не вийшла з літературного обігу.

Загальні методологічні засади для дослідження історії жанру містяться у працях С. Єфремова, М. Зерова, Д. Наливайка. Важливою віхою у розгляді балади стали праці М. Коцюбинської «Специфіка балади українських романтиків» та «Поетика Шевченка і український романтизм». У монографії О. Дея «Українська народна балада» проаналізовано баладний фонд фольклору, подано його загальну характеристику, простежено еволюцію традиційних сюжетів, здійснено вдалу спробу каталогізації балад. Нові перспективи комплексного дослідження своєрідності балад Т. Шевченка, аналізу тенденцій і закономірностей еволюції через типологічні зіставлення відкрила синтезуюча праця В. Кравченко «Балади в контексті творчості Тараса Шевченка» (1998). Епізодично дослідники — М. Бондар, П. Волинський, Н. Калиниченко, М. Нечиталюк, В. Поважна, Ф. Погребенник, А. Погрібний — торкалися проблем жанру у творчості окремих письменників.

Однак єдиною, по суті, працею теоретико-узагальнюючого характеру, в якій розглянуто жанр балади в її історико-літературному розрізі, є монографія Г. Нудьги «Українська балада» (1970), яка і досі не втратила свого наукового значення. Здійснивши велику дослідницьку роботу, широко залучивши історико-літературний фактаж, з'ясувавши специфічні ознаки жанру, автор подав історію балади, поклавши в її основу хронологічний принцип, що обумовив послідовність викладу матеріалу: спочатку розглянув первістки жанру та романтичну баладу, потім виокремив баладотворчість Т. Шевченка, у наступних розділах простежив історію жанру у доробку поетів другої половини XIX — початку XX ст., а в заключному — проаналізував баладу XX сторіччя.

Мета цієї статті — розглянути, якою у критичній рецепції Г. Нудьги постає балада «Пан Шульпіка» М. Костомарова.

В особі автора означеної балади вдало поєдналися різні іпостасі: історик і фольклорист, етнограф і літературний критик, письменник і поліглот. Людина

з дивовижною пам'яттю, широкою ерудицією, він над усе цінував свободу думки й совісті, ненавидів будь-яке насильство.

На відміну від українських письменників, які називали власні твори «малоросійськими», М. Костомаров у 1839 р. під псевдонімом Ієремія Галка видав свою першу збірку «Украинские баллады», до якої увійшла балада «Пан Шульпіка», названа Г. Нудьгою «найрадикальнішим» твором у поетичному доробку романтиків передшевченківського періоду [3, с. 81]. Критик слушно припускає, що твір з'явився у друці «тому, що автор додав до нього коментар: це, мовляв, було за панування польських панів» [3, с. 81].

У баладі Костомарова-Галки торжествує справедливість, а зло карається смертю: пана, що викрав і «запоганив» дочку вдови, наздоганяє козака пуля. Автор свідомо дає панові-розпусникові промовисте прізвище — Шульпіка, яке разом із загальною назвою птаха з родини яструбових — шуліка — становлять омонімічну пару лексем, що майже збігаються за звуковим складом, але мають різне лексичне значення. Водночас ці пароніми є кінцевим результатом полісемії і мають певну, хоча і дещо затемнену, семантичну близькість. Лексичні значення обох слів поєднує спільний генетико-семантичний стержень: хижий. Тлумачення лексеми двояке: «1. Про птахів і тварин, які поїдають інших; м'ясоїдний. 2. Про людину, яка виглядом, деякими рисами нагадує хижих тварин» [2, с. 81]. Друге, переносне значення, використане для досягнення художнього ефекту, стало семантичним ядром прізвища свавільного пана.

Веломовність прізвища підсилюється психологічним паралелізмом, що характерний народним пісням:

*Зажурився сизий голуб, сидя на дубочку,
Що одняв у нього злющий рябець голубочку*
[4, с. 150].

Далі розкривається прозора алегорія, а елегійний настрій переростає у своєрідний душевний бунт проти панського насильства. Намагання вдови вгамувати сердечний біль козака не здатне вгамувати душевних пристрастей, позаяк нашттовхується на вагомий аргумент — високе почуття істинного кохання.

Цілком справедливо стверджує Г. Нудьга: «Народні перекази і пісні нашттовхнули М. Костомарова на фабулу балади «Пан Шульпіка», яка найближ-

че стикається з оповіданнями й піснями про помсту народу над паном» [3, с. 81].

Композиційно твір М. Костомарова, як і народна пісня у класичному зразку, членується на дві злиті воедино частини, що розкривають тему. Перша з них, побудована на психологічному паралелізмі, несе відповідне змістове навантаження, підводить до дії, збуджує інтерес читачів; у другій — символічні образи занепадають, а їх місце владно займають риси реального життя. Жорстокий пан, на прохання матері повернути дочку, відповідає лайкою і нагайкою, тоді юнак зважається на свого роду геройський вчинок. Відстоюючи власну гідність і право на щастя, він вбиває зловмисника. Щоб зриміше показати смерть розпусника, поет вдається до характерної для історичних пісень фольклорної метафори: «А за паном простяглася кривавая стежка» [4, с. 151]. Своєю ритмікою, витриманою в коломийковій триколінності рядків /8+6/, «Пан Шульпіка» наближається до відомої народної пісні про повстання у Турбаях («Задумали базилевці»). Народна оцінка безрозсудного вчинку пана висловлена у дидактично-моралізаторській кінцівці, в якій суворо засуджено поведінку насильника:

*Отсе тобі, пан Шульпіка, хай буде за тоє,
Що дитину запоганив у ньеньки старої!
Отсе тобі, пан Шульпіка, хай за шкочу тую,
Що ти украв у козака дівку молодую!...*
[4, с. 151].

Художня правда твору викристалізувалася із правди життєвих реалій, адже авторові були відомі випадки панського свавілля в Україні, про що він зазначав у праці «Історичне значення південноруської народної пісенної творчості», аналізуючи фольклорну баладу «Про Бондарівну».

Вплив цієї народної балади на автора «Пана Шульпіки» безсумнівний, однак Г. Нудьга вказує і на відмінності: «Бондарівна не підкорялася панові — і загинула. Пан Каневський лишився непокараний. Хлопець у баладі Костомарова карає пана за кривди і знаходить моральне виправдання з боку народу й автора» [3, с. 81].

Відверта повчальна осторога панам, конкретизована подія, авторське співчуття до скривджених, що проглядає в емоційно забарвленій лексиці, перші, хоч і неспівні, штрихи психологізму (показ обурення, гніву, прагнення помсти) — це ті нові, характерні

костомарівській баладі ознаки, що в сукупності відкривали українським поетам нові можливості для художніх узагальнень.

Фабула балади «Пан Шульпіка», як зазначав Г. Нудьга, «належить до тої категорії життєвого матеріалу, яким згодом особливо цікавився і розробляв Т. Шевченко» [3, с. 81]. Так, у спорідненому з баладами творі «Із-за гаю сонце сходить» Т. Шевченко завершує її більш типово і правдоподібно — «пан-гульвіса» замикає козака у льох, а «дівчину покриткою по світу пускає» [5, с. 213]. У баладі М. Костомарова добро торжествує перемогу над злом, однак у кріпосницькій дійсності наруга над простою людиною, її почуттями з боку панів була явищем буденним, а розправа над тим, хто виявляв найменший спротив, неминучою. Розв'язка у творі Т. Шевченка видається життєво достовірнішою, оскільки відбиває увесь трагізм реального становища селян-кріпаків. Поет «виявляє рішучість і правоту, коли вказує, що причини трагедій цих героїв зумовлені соціальним життям, в основі якого лежить несправедливість і насильство» [3, с. 138], — стверджує Г. Нудьга.

Отже, аналізуючи «нетипову» для доби раннього романтизму баладу М. Костомарова «Пан Шульпіка», Г. Нудьга подає її в широкому контексті, залучаючи до розгляду народну баладу «Про Бондарівну», художній доробок українських романтиків, творчість Т. Шевченка. Критик переконливо доводить, що «соціальні проблеми — рідкісне явище в баладах романтиків» [3, с. 81], тому й називає «Пана Шульпіку» «найрадикальнішим», «рідкісним» твором передшевченківської доби.

Монографія Г. Нудьги «Українські балади» стала своєрідним дороговказом у науковій царині для багатьох дослідників. По ній звіряла свої перші несміливі кроки в науці й авторка цієї статті, коли працювала над кандидатською дисертацією «Українська балада ХІХ століття (історія жанру)», тому з певністю

можу стверджувати, що доробок відомого критика і літературознавця Г. Нудьги ще тривалий час залишатиметься вельми актуальним, вагомим і цікавим.

1. Єременко О. Українська балада ХІХ століття (історія жанру) / Оксана Єременко. — Суми : Мрія-1, 2004. — 216 с.
2. Короткий тлумачний словник української мови / Д.Г. Гринчишин. — К. : Радянська школа, 1988. — 412 с.
3. Нудьга Г. Українська балада (З теорії та історії жанру) / Григорій Нудьга. — К. : Дніпро, 1970. — 257 с.
4. Українські поети-романтики: поетичні твори / упоряд. і прим. М.А. Гончарука. — К. : Наукова думка, 1987. — 592 с.
5. Шевченко Т.Г. Із-за гаю сонце сходить / Тарас Шевченко // Тарас Шевченко. Повне збір. тв. : у 12 т. — Т. 2: Поезія 1847—1861 років / редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. — К. : Наукова думка, 2003. — 784 с.

Oksana Yeremenko

M. KOSTOMAROV'S MOST RADICAL BALLAD IN RECEPTION OF HRYHORII NUDHA

The article has dealt with the type of M. Kostomarov's Shulpika ballad in the critical review made by H. Nudha. Author of the article has made an attempt to solve a problem: what was the reason of H. Nudha's viewing the ballad as rarest and most radical creation of the whole early Ukrainian romantism period.

Keywords: ballad, romanticism, folklore, people's song.

Оксана Єременко

«САМАЯ РАДИКАЛЬНАЯ» БАЛЛАДА М. КОСТОМАРОВА В ВОСПРИЯТИИ Г. НУДЬГИ

В статье определяется, какой в критическом восприятии литературоведа Г. Нудьги выступает баллада М. Костомарова «Пан Шульпика». Автор статьи осуществила попытку дать ответ на вопрос почему критик назвал указанную балладу «редким», «самым радикальным» произведением эпохи раннего украинского романтизма.

Ключевые слова: баллада, романтизм, фольклор, народная песня.